

PARTICIPATIEF WAARDEREN

HET VOORBEELD VAN NIEUWEGEIN

EVELIEN VAN ES, SARAH GRESNIGT EN LARA VOERMAN

- ▲ 1. Het centrum van Nieuwegein met in het midden Cityplaza, gezien vanuit het westen (foto Gemeente Nieuwegein)

De geschiedenis van de architectuur en de kunst is er een van perspectieven: de relatie tussen object en beschouwer wisselt steeds. De manier waarop we erfgoed waarderen, is net zo onderhevig aan veranderingen. De Verkenning Post 65 van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft de belangstelling en waardering voor het onroerend erfgoed uit de periode 1965-1990 flink doen toenemen.¹ Nu de fase van bescherming en instandhouding zich aandient, rijst de vraag welk instrumentarium daarbij zou passen.

Het huidige waarderingskader voor gebouwd erfgoed omvat een aantal criteria die de RCE heeft ontwikkeld. Daarmee kunnen de monumentale waarden van een gebouw of complex eenduidig worden vastgesteld.² In principe is deze standaard van toepassing op onroerend erfgoed uit alle perioden. De RCE heeft ons echter gevraagd het waarderingskader te toetsten om na te gaan in hoeverre het ook toepasbaar is op Post 65-erfgoed. Vereist dat een andere benadering en andere waarderingscriteria? Misschien nog wel

belangrijker was de achterliggende vraag naar de rolverdeling bij het bepalen van de erfgoedwaarden. Dit houdt verband met het Verdrag van Faro van de Raad van Europa, waarin het recht van ieder mens om betrokken te zijn bij erfgoed en daar een eigen betekenis aan te geven centraal staat.³

In een oriënterend onderzoek, dat in het najaar van 2020 plaatsvond, voerden twee van ons, Evelien van Es en Lara Voerman, open gesprekken met professionals uit het erfgoedveld en aanpalende vakgebieden, zoals de ontwerpende discipline en geesteswetenschappen (geschiedenis, filosofie, cultuurwetenschappen). Zij lieten ons vanuit verschillende invalshoeken kijken naar de aard van het Post 65-erfgoed en de relatie tussen het burgeroordeel en het expertoordeel. Zo spraken wij ook met Sarah Gresnigt, onderzoeksstagiair bij de gemeente Utrecht. Niet lang na afronding van ons onderzoek raakte zij als beleidsadviseur voor erfgoed in Nieuwegein betrokken bij het project Jonge Monumenten van deze gemeente. Nieuwegein is een van de weinige gemeenten die samen met haar inwoners erfgoed waardeert en selecteert. Na maanden theoretiseren en analyseren waren wij benieuwd hoe dit in de praktijk uitpakt.

DE ONTWIKKELING VAN HET WAARDERINGSKADER

De standaard met waarderingscriteria heeft zich de afgelopen 120 jaar ontwikkeld. De basis lag in de waardering van de betekenis van een gebouw voor de nationale geschiedenis en de kunst. De eerste Monumentenwet (1961) sprak over schoonheid, betekenis voor de wetenschap en volkskundige waarde. In de Monumentenwet van 1988 werd dit laatste criterium ingeruild voor cultuurhistorische waarde. In 1991 werd voor het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP) 1850-1940 een handleiding voor de methode van inventariseren en waarden opgesteld.⁴ Het was voor het eerst dat een dergelijke leidraad formeel werd vastgelegd. De wettelijke criteria waren gedetailleerd uitgeschreven, met onder meer aandacht voor de historisch-geografische en sociaaleconomische context – belangrijk voor de periode waarin Nederland industrialiseerde. In 2007 zijn voor het aanwijzingsprogramma Wederopbouw 1940-1958 deze criteria verbreed met de subcriteria bouwhistorische waarde en herinneringswaarde. Toen is ook voor het eerst een onderscheid gemaakt tussen het waarden op basis van vastgestelde criteria en het selecteren. Het resultaat is een raamwerk van wetenschappelijke, geobjectiveerde criteria dat in principe toepasbaar is op al het gebouwde erfgoed: van heel oud tot postmodern.⁵

HET ONDERSCHIEDENDE VAN POST 65

De periode 1965-1990 kende belangrijke maatschappelijke, sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelin-

gen die de fysieke leefomgeving diepgaand hebben beïnvloed. In tijd vallen deze jaren tussen twee grote door de rijksoverheid gestuurde bouwopgaven: de wederopbouw en de Vinex. Deze vijftienvintig jaar kenmerken zich door een relatief grote lokale dynamiek waarin plaatselijke politici hun stempel drukten op ruimtelijk beleid. Experimenten in concept, vorm en bewonersparticipatie moesten de kwaliteit van het woonmilieu en de belevingswaarde van de gebouwde omgeving ten goede komen. Democratisering, emancipatiebewegingen, nieuwe samenlevingsvormen en toenemend individualisme leidden tot een architectuur waarin identiteit en menselijke maat uitgangspunt waren. Architecten en stedenbouwkundigen ontwierpen in de jaren zeventig vanuit een sociale ideologie.

De wens om woonmilieus te scheppen die aanknopingspunten zouden bieden voor sociaal leven resulteerde in woonerfwijken, stadsvernieuwingsprojecten en gebouwen voor gemengde functies. Door sociologisch en gedragsonderzoek veranderden de ideeën over de kwaliteit van de woonomgeving: binnen de stad streefde men naar meer levendigheid op straat en werd het wandel- en fietsverkeer bevorderd. Natuur en cultuurhistorische landschappen werden 'ontdekt' als inspiratiebron voor stedenbouwkundige plannen. Groen werd kleinschaliger, verweven met andere stedelijke elementen en dichter bij de woningen gesitueerd.

In de jaren tachtig zetten deze tendensen door, met een hernieuwde belangstelling voor de architectuurtraditie en de culturele betekenis van het ontwerp.⁶ Een kwart van de huidige woningvoorraad is in de periode 1965-1990 gebouwd. Het Post 65-erfgoed staat voor urgente verduurzamingsopgaven, die van grote invloed zijn op een architectuur waarvan een belangrijke waarde weliswaar in het conceptuele schuilt, maar die zich uit in een specifieke vormtaal, kleurgebruik en materialisering waarvan we de waarde vaak nog niet erkennen.

GEBRUIKS- EN BELEVINGSGESCHIEDENIS

Dat Post 65-erfgoed historische waarde heeft, is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Hoe dichterbij het he-den, hoe moeilijker de historische betekenis vast te stellen. Rijksbouwmeester Floris Alkemade concludeerde in 2018 dat de waarde van modern erfgoed alleen kan worden erkend als het aan de mensen wordt uitgelegd: 'Er is een enorm domein van monumenten dat boven alle twijfel verheven is. De deskundige en de burger erkennen beiden de waarde en noodzaak om hun kwaliteiten te beschermen. [...] Er is echter nog een ander enorm domein van gebouwen, dat te jong is om al een gemakkelijk herkenbare monumentale waarde vast te stellen. Hier verschillen degenen die zich door intuïtie laten leiden en de deskundigen vaak

2. Pietro Hammel, waterwoningen in de Nieuwegeinse wijk Doorslag (foto Daphne Luijters)

van mening, wat een interessante ruimte voor debat opent.¹⁷

Door de geringe ouderdom biedt Post 65-erfgoed de mogelijkheid om belevingsgeschiedenissen op te tekenen en deze naar cultuurhistorische waarden te vertalen: persoonlijke verhalen uit eerste hand – van nog in leven zijnde ontwerpers, eerste bewoners en pioniers. Door hun kennis en deskundigheid zal het criterium cultuurhistorische waarde bij het beoordelen van dit erfgoed meer gewicht krijgen. Toch wordt dit criterium lang niet altijd ten volle benut. De gebruiksgeschiedenis wordt niet altijd genoemd, terwijl het gebruik van een gebouw voor bestemmingen waarvoor het oorspronkelijk niet is ontworpen de cultuurhistorische waarde ervan kan versterken. Denk aan parkeergarage Kempering in Amsterdam-Zuidoost, die door de Afrikaanse Pinkstergemeente als kerk werd gebruikt. De aard van het Post 65-erfgoed geeft aanleiding tot aanpassingen van het waarderingsinstrumentarium. Accentverschuivingen en/of een andere wegging zijn nodig voor een bredere blik op de cultuurhistorische waarden van dit erfgoed en de bronnen die kunnen worden aangeboord om die waarden te herkennen en te benoemen.

ERFGOEDPARTICIPATIE IN NIEUWEGEIN

De vraag of voor Post 65-erfgoed het waarderingskader zou moeten worden aangepast, raakt aan grotere thema's en tendensen, zoals burgerparticipatie, de democratisering van de monumentenzorg en de veranderende rol van de erfgoedprofessional. Uit de Ver-

kenning Post 65 blijkt dat de toegenomen aandacht voor de maatschappelijke en verbindende waarde van erfgoed de opgave voor het erfgoedveld heeft veranderd. Bij een enquête tijdens het Monumentencongres in 2018 gaven deelnemers aan dat bij de selectie van monumenten naast experts ook burgers een rol moeten krijgen.⁸ Er zijn gemeenten, zoals Almere en Nieuwegein, die op de troepen vooruitlopen en overgaan tot bescherming van door burgers voorgedragen plekken en gebouwen. Ons onderzoek was net afgerond toen de gemeente Nieuwegein haar vijftigjarig bestaan aangreep om met het project Jonge Monumenten het recente erfgoed te inventariseren en te onderzoeken of in deze categorie monumenten konden worden aangewezen. In 1971 was door samenvoeging van de dorpen Jutphaas en Vreeswijk een nieuwe gemeente ontstaan die bovendien werd aangewezen als groeikern en in de decennia daarna razendsnel verdichtte. Het Post 65-erfgoed is er veelzijdig. Nieuwegein heeft bijzondere woonerfwijken, zoals de Verhoevenwijk in Doorslag met gezamenlijke tuinen en een autoluw karakter. Gedurende het Jonge Monumentenproject stond de gemeente open voor de inbreng van haar inwoners. Voor de inventarisatie konden zij online hun stem uitbrengen op objecten en structuren die de gemeente had voorgeselecteerd. Daarnaast bestond de mogelijkheid om zaken voor te dragen die niet op de lijst stonden. Uit de suggestie om winkelcentrum Cityplaza te nomineren, bleek dat inwoners een ander perspectief hebben op de waarde van jong erfgoed. Vanwege latere ingrijpende wijzigingen kenden de experts het uit de

3. Deze (toen nog) jeugdige terrasbezoekers in Cityplaza Nieuwegein zullen het winkelcentrum andere waarden toe-kennen dan erfgoedexperts (foto Gemeente Nieuwegein)

jaren tachtig daterende complex van architect Jan Hoogstad geen waarde toe, maar voor de inwoners staat het winkelcentrum symbool voor de groei van de jonge stad. In deze ‘interessante ruimte voor debat’ leken de rollen omgekeerd; degenen die zich door intuïtie lieten leiden, moesten aan de deskundigen uitleggen wat de waarde van Cityplaza is voordat de laatsten die konden herkennen. Op de inventarisatie volgden de waardering en selectie, waarbij gemeente en inwoners ook samen optrokken. Daarbij bleek dat het traditionele waarderingskader beperkt toepasbaar is voor het Post 65-erfgoed in Nieuwegein. Het meedenken en meewegen door inwoners leidde tot andere inzichten en riep vragen op. In gesprekken over de erfgoedwaarden van twee woonerfwijken ging het niet over de stenen, maar over plaatsen van betekenis en sociale waarden: het dorps karakter, het ons-kent-ons-gevoel en de gezelligheid van het woonerf. Natuurlijk zijn er ruimtelijke aspecten te benoemen die hieraan bijdragen, maar door het uitsluitend over de architectuur-

historische en stedenbouwkundige waarden te hebben, komt de belevingswaarde van deze buurten niet tot uitdrukking. De zoektocht naar criteria om de woonerfwijk en Cityplaza te beschermen gaat niet over historisch bouw materiaal, maar over de waarden zoals de inwoners die ervaren.

MEEDOEN DOOR MEE TE BEPALEN

Het proces dat de gemeente Nieuwegein in dit project doorliep, toont aan hoe belangrijk het bij jong erfgoed is om het doel van een waardestelling breder op te vatten dan het eenduidig vaststellen van de monumentale waarden. Voor vergroting van het draagvlak is de wisselwerking tussen het expertoordeel en het burgeroordeel van belang. Met grote opgaven voor transformatie en verduurzaming in het verschiep is het relevant om de erfgoedwaarden goed te kunnen toekennen. In de traditionele praktijk maakt de erfgoed-professional zelfstandig en op basis van zijn expertise een waardestelling. Het proces om tot de toekenning van waarden te komen, wordt niet uitgelegd en daardoor is het niet altijd duidelijk hoe de waardestelling tot stand is gekomen. Hierdoor wordt een waardestelling nog wel eens als een willekeurig oordeel gezien. Door in een breder verband te waarderen en te selecteren (projectmatig, thematisch of met een aanwijzingsprogramma) en betrokkenen mee te nemen in de verschillende stappen, wordt het proces inzichtelijker. Door de betrokkenen actief te laten deelnemen wordt het bovendien democratischer. Het proces is dus belangrijk. ‘Zo’n waardestelling belicht de rijkdom en diversiteit van het erfgoed, terwijl het tegelijkertijd een scala aan belanghebbenden erkent’, stelt Veerle Meul, hoofd collecties van het Middelheimmuseum in Antwerpen.⁹ Dat past in de geest van het Verdrag van Faro, dat binnenkort door Nederland zal worden geratificeerd. Meer dan nu het geval is, zou op deze manier erfgoed een functie kunnen hebben voor de samenleving. Niet alleen de historische plek, het voorwerp en de traditie zijn belangrijk, maar ook de verschillende betekenissen en het gebruik ervan.¹⁰

NOTEN

- 1 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Post 65. Nieuwe perspectieven tussen welvaart en weerstand* (Rapportage Verkenning Post 65), Amersfoort 2019.
- 2 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Waarderingscriteria bouwkunst*. Richtlijn 01-01-2019.
- 3 www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro (geraadpleegd 28 april 2023).
- 4 Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Handleiding selectie en registratie jongere stedebouw en bouwkunst*

(1850-1940), Zeist 1991.

- 5 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed. Achtergronddocument*, Amersfoort 2014.
- 6 D. Baalman, *Nederland aan het eind van een millennium. Bouwen en ordenen 1965-2000* (Heemschutserie), Amsterdam 2018.
- 7 F. Alkemade, ‘Vox Populi’ [lezing voor de internationale conferentie Citizens Involved: Participatory Governance of Built Heritage], Amersfoort 3-4 oktober 2018.

- 8 Het Nationaal Monumentencongres dat op 8 november 2018 in Amersfoort werd gehouden, stond in het teken van het maatschappelijk belang van erfgoed. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2019 (noot 1), 30.
- 9 Gesprek met Veerle Meul, hoofd collecties Middelheimmuseum in Antwerpen, 2 oktober 2020.
- 10 www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro (geraadpleegd 28 april 2023).

DRS. E. VAN ES studeerde architectuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zij was conservator bij het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam en gastdocent bij de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft. Zij werkt als adviseur bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en doet met haar in 2003 opgerichte bureau onderzoek naar erfgoed met het accent op het Post 65-erfgoed.

S. GRESNIGT MA behaalde in 2014 haar bachelordiploma Archeologie aan de University of York in Engeland. Na enkele jaren in het werkveld startte zij in 2018 met de masteropleiding Erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam, die zij twee jaar later afrondde. In haar masterthesis kwamen de onderwerpen Post 65-erfgoed, Omgevingswet en gemeentelijk beleid samen.

DRS. L. VOERMAN is architectuurhistoricus. Met de geschiedenis als vertrekpunt adviseert zij overheden, ontwikkelaars en ontwerp bureaus over de toekomst van een landschap, een wijk of een gebouw. Objecten uit de periode Post 65 die Voerman recent onderzocht zijn de Rotterdamse PI De Schie, het Amsterdamse Amstelpark en de UT-campus in Enschede.

Evelien van Es en Lara Voerman bewerkten het onderzoeksverslag dat zij in 2020 opstelden. Sarah Gresnigt leverde de bijdrage over Nieuwegein.

PARTICIPATORY EVALUATION

THE EXAMPLE OF NIEUWEGEIN

EVELIEN VAN ES, SARAH GRESNIGT AND LARA VOERMAN

The standard of evaluation criteria for built heritage has evolved to such an extent over the past 120 years that it can theoretically be applied to every period. However, the survey of Post 65 architecture conducted by the Netherlands Cultural Heritage Agency (RCE) suggests that the nature of built heritage from the years 1965-1990 differs from that of previous periods and might require a different approach to these evaluation criteria. For example, the relatively young age and the social context of this heritage provides opportunities for recording people's lived experience of the architecture first hand and for involving citizens as well as experts in the selection and evaluation process.

Now, with the phase of protection and preservation

of Post 65 heritage fast approaching, it is time to take another look at the evaluation framework. In light of the EU's Faro Convention, which puts the main focus on society and people and their relationship with heritage, this study explicitly incorporates the role of citizens.

The designated growth centre of Nieuwegein serves as example. During this municipality's Modern Monuments project residents submitted suggestions for protecting heritage and identified the values they attached to it. There were substantial differences of opinion between residents and heritage experts, which ultimately resulted in a richer and more diverse evaluation of modern heritage.